

УДК 330.34: 339.9

Запухляк В. З.,

здобувач кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН (ІНВЕСТИЦІЙНИЙ АСПЕКТ) В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ КРИЗИ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до наукового тлумачення поняття "економічний розвиток". Аргументовано його відмінні риси від інших, схожих за змістом, термінів. Особлива увага приділена інвестиційній складовій економічного розвитку країн, запропоновано авторське визначення інвестиційного розвитку. Визначено проблеми розуміння економічного розвитку країн в умовах глобальної та цивілізаційної криз.

Ключові слова: економічний розвиток, економічне зростання, інвестиційний розвиток, інтереси, криза, світова економіка, цивілізація.

В статье проанализированы теоретические подходы к научному толкованию понятия "экономическое развитие". Аргументировано его отличительные особенности от других, похожих по содержанию, терминов. Особое внимание уделено инвестиционной составляющей экономического развития стран, предложено авторское определение инвестиционного развития. Определены проблемы понимания экономического развития стран в условиях глобального и цивилизационного кризисов.

Ключевые слова: экономическое развитие, экономический рост, инвестиционное развитие, интересы, кризис, мировая экономика, цивилизации.

The article analyzes the theoretical approaches to the scientific interpretation of the concept of "economic development." Argued its distinctive features from other, similar in content terms. Particular attention is paid to the investment component of economic development of countries, requested the author's definition of investment development. Identified the problem of understanding the economic development of the global and civilizational crisis.

Key words: economic development, economic growth, investment development, interests, crisis, world economy, civilization.

Постановка проблеми. Економічний розвиток країн у глобальному просторі за умови об'єктивно зростаючої їх залежності одна від одної та переплетення їхніх інтересів у різних площинах об'єктивно потребує перегляду як наявних моделей розвитку національних економік, так і виявлення основних чинників, що дестабілізують. Лауреат Нобелівської премії Майкл Спенс вважає, що глобальна економіка опинилася на роздоріжжі, і країни в більшості зосереджені на внутрішніх проблемах [1, с. 316]. Водночас – загострюються міжнародні і внутрішньополітичні суперечності, а недостатнє глобальне управління є перешкодою до економічного розвитку країн та забезпечення зростання у них. У контексті цієї проблеми поділяємо думку, що, "незважаючи на посилення інтернаціоналізації, поки що немає єдиної для всіх країн моделі розвитку" [2, с. 9], тому жодна із наявних не може розглядатися як єдина правильна.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняній науковій літературі проблема теоретико-концептуального обґрунтування економічного розвитку країн не залишилася поза увагою дослідників, адже змінюється як сам предмет дослідження, так і мотиваційні чинники, умови та принципи розвитку. Концептуальні підходи до сутності економічного розвитку знайшли своє відображення у працях представників наукової економічної думки, зокрема означені питання досліджували В. Геєць, О. Джусов, Ю. Козак, Д. Лук'яненко, А. Філіпенко та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз теоретичних підходів до розуміння економічного розвитку та його інвестиційної складової.

Виклад основного матеріалу. Економічний розвиток країн є однією із умов глибокої функціональної перебудови світового господарства у ХХІ ст. Сучасне розуміння "економічного розвитку" характеризується множиною тлумачень, зважаючи на різновекторні дослідження з цієї проблематики як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі, але їх узагальнення дало змогу виділити два підходи: філософський та економічний. Професор А. Філіпенко виділяє три підходи до наукового тлумачення економічного розвитку [3, с. 37]:

– Результатом економічного розвитку є підвищення якості життя населення та забезпечення задоволення потреб усіх членів суспільства. Так, польський економіст професор Лешек Бальцерович під економічним розвитком розуміє процес, що сприяє систематичному підвищенню продуктивності праці, зростанню кількості зайнятого населення, та виділяє чотири детермінанти темпів розвитку [4]:

- базовий початковий рівень розвитку;
- людський капітал, під яким варто розуміти рівень освіченості;
- внутрішні умови господарювання;

– зовнішні умови господарювання.

– Економічний розвиток має циклічний характер та пов'язаний з процесами еволюції та прогресу (Д. Лук'яненко, В. Габовіч), зокрема, польський учений В. Габовіч вважає синонімами такі поняття, як “економічний розвиток”, “піднесення експансії”, “прогрес”, “зростання”. Відповідно до цього підходу, процес розвитку має комплексний та багатовимірний характер, тому поєднує глобальні зміни в усіх сферах (Р. Нурєв, С. Енке).

– історико-філософський, за яким розвиток – це закономірне та багатofакторне повторення (чергування) порядку й хаосу в контексті соціальної синергетики (Б. Шаванс, В. Бранський).

Аналіз тлумачення термінів “розвиток” та інших, змістовно наближених до нього, поданих у табл. 1, дає змогу подати авторське бачення та обґрунтувати недоцільність їх ототожнення щодо економічної (у т.ч. й інвестиційної) сфери з таких причин:

1) економічний розвиток як процес у своїй основі може мати не лише еволюційні зміни, але й революційні, такі, наприклад, як: “трансплантація” реформ – вони, на відміну від реформ, які є повільними еволюційними змінами, мають насильницький характер. Наслідками розвитку за революційною ідеологією є швидкі, але стрибкоподібні зміни. Ще у XIX ст. сформувалися ці дві течії у вивченні соціально-економічного розвитку, представниками яких були еволюціоністи (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Р. Арон, А. Турен) та революціоністи. Тобто як причини розвитку можна виділити еволюційні та революційні зміни. Разом з тим традиційний еволюціонізм не дає пояснення таких явищ, як криза, регрес, занепад, тому дозволимо собі не погодитися з тим, що “розвиток” ґрунтується на циклічній повторюваності та стійкості на відміну від еволюції, що проявилось після останньої світової фінансової кризи, коли розвиток більшості країн світу, передусім економічно розвинених, виявився і не прогнозованим, і некерваним.

В останні десятиліття розвиток як країн зокрема, так і світу загалом, показав, що його тенденції у більшості мають нелінійний характер, що породжує багатоваріантність змін, а геополітична картина світу демонструє нестійкість, багатогранність та динамічність. Разом з тим змінюються не лише соціально-економічні параметри, але й ціннісні критерії.

Таблиця 1
Тлумачення термінів “розвиток” та змістовно наближених до нього [5]

Розвиток процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь; перехід від одного якісного стану до іншого, вищого (с. 1235)	Еволюція процес розвитку, зміни; форма розвитку, що полягає в безперервній, поступовій кількісній зміні, яка готує якісну зміни (с. 336)
Прогрес розвиток по висхідній лінії, удосконалення в цьому процесі, перехід від нижчого до вищого, від простого до більш складного (с. 1149)	Вдосконалення зміна в чому-небудь, поліпшення, результат зміни
Рух процес розвитку, внаслідок якого відбувається зміна якості предмета, явища і т.ін., перехід від одного якісного стану до іншого, вищого (с. 1280)	Підйом швидкий ріст, піднесення, інтенсивний розвиток чого-небудь (с. 954)
Зміна перетворення чого-небудь (стану, руху, ознаки, власності та ін.) у щось якісно інше (с. 466)	Модернізація зміна, удосконалення відповідно до сучасних вимог; осучаснення (с. 683)

2) розвиток не може бути ототожнений з прогресом, який відбувається по висхідній, адже він може мати й регресивний характер; аналогічні міркування були проведені при ототожненні розвитку із підйомом, оскільки він може супроводжуватися екстенсивним характером окремих складових;

3) зміна, як і рух, є ознаками розвитку, тоді як вдосконалення і модернізація є одними із можливих результатів розвитку. Зазначимо, що, залежно від завдання модернізації, розвиток передбачає органічну модернізацію – на власній основі та неорганічну – як відповідь на зовнішні виклики.

Разом з тим ототожнення економічного розвитку з економічним зростанням зустрічаємо у перших економічних моделях, які, будучи лінійними, дають підстави для такого висновку. Упродовж останніх десятиліть світова практика довела, що розвиток, передусім економічних процесів, є нелінійним з огляду на діалектичну єдність різних процесів та явищ. Так, прояви нелінійності в стандартних економічних моделях призвели до появи атракторів в економіці, коли незначне відхилення в початкових умовах призводить до суттєвих змін у траєкторії (т. зв. “ефект метелика”) [6].

Економічне зростання науковцями визначається як “збільшення кількості виготовлених товарів і послуг, що продукує національна економіка і яке проявляється у формі збільшення ВВП та ВВП на одну особу” [7, с. 286]. Тому очевидно, що ототожнення економічного зростання та розвитку мало місце в економічній думці,

оскільки економічне зростання є основою розвитку, а останній до 70-х рр. XX ст. розглядався виключно як економічне явище на основі врахування двох вищезазначених показників [8, с. 28].

Проте розвиток країн наприкінці XX – початку XXI ст. показав, що для вимірювання розвитку недостатньо загальноприйнятих підходів, тому що зросла роль і неекономічних чинників у цьому процесі, зокрема, політичних, соціальних, культурних та ін. Традиційні моделі економічного розвитку перестали відповідати потребам людства, стали інструментами забезпечення фінансових інтересів, перестали бути зрозумілими з поглядів фундаментальної економічної теорії, яка суперечить реальним економічним процесам. Підтвердженням цього є неефективні реформи в країнах, що розвиваються, які відбуваються в таких деформованих умовах, коли не повною мірою працюють класичні економічні закони. Така ситуація спонукає до перегляду концептуальних основ розвитку, відходу від примату кількісних показників, тому їх доцільно розгляди за трьома векторами – у кількісному аспекті, якісному та структурному. Економічний розвиток, а саме його шляхи (екстенсивний та інтенсивний) визначають розвиток суспільства в цілому. Для екстенсивного шляху характерним є розвиток, який при незмінному технічному потенціалі ґрунтується на використанні ресурсного потенціалу, що є кількісним відображенням використання чинників виробництва. Інтенсивний шлях розвитку є складнішим у часі, але ґрунтується на досягненнях науково-технічного прогресу та має якісний характер. Основою економічного розвитку країн є інтереси, передусім соціально-економічні, які виступають рушійною силою прогресу, потреби та механізми, які дозволяють досягти узгодження інтересів й оптимізувати функцію корисності для кожного з учасників. Саме поєднання об'єктивної та суб'єктивної сторін інтересу є стимулом для розвитку.

Економічний розвиток країн як багатофакторний процес повинен відображати розвиток усіх сфер життєдіяльності суспільства, одне із ключових факторів в якому належить інвестиційному, адже фінансове забезпечення економічного розвитку, активізація використання власних фінансових ресурсів, можливості залучення іноземних інвестицій – це основа побудови нової моделі економічного зростання та переходу до стійкого розвитку. На засіданні Генеральної Асамблеї ООН у 1987 р. була запропонована нова концепція економічного розвитку, а у 1992 р. на конференції в Ріо-де-Жанейро країнами було схвалено принципи стійкого розвитку. Філософія стійкого розвитку полягає в тому, щоб задоволення потреб теперішнього покоління не загрожувало розвитку майбутніх. Відповідно, такий підхід забезпечує раціональне співвідношення потреб і можливостей, які є важливими для збереження й розвитку, та обмежень, які спрямовані на регулювання задоволення потреб [9, с. 15], бо фактично при розробці стратегії країн йдеться про "найефективніше використання обмежених економічних ресурсів для задоволення безмежних людських потреб" [9, с. 21].

Термін "інвестиційний розвиток" є маловживаним у економічній науковій думці, тому в більшості досліджень його розглядають у контексті інноваційного розвитку [10]. Разом з тим, про важливість інвестиційної складової економічного розвитку країн свідчить і те, що згідно з підходом А. Філіпенка, показники інвестування зараховані до головних, що характеризують економічну глобалізацію [11, с. 17].

Інвестиційний розвиток – це здатність економічних систем забезпечувати стабільне зростання та інвестиційну активність, яка має місце на всіх рівнях діяльності – мікро-, мезо-, макрорівні, наднаціональному та глобальному рівнях. Для довгострокового інвестиційного розвитку необхідними є стабільне правове забезпечення, ефективне інституційне, інформаційне та кадрове забезпечення. Особливістю інвестиційного розвитку є забезпечення переходу системи із одного стану в інший, якісно кращий за попередній. У цьому контексті пропонуємо розмежовувати поняття сталості для країн із різним рівнем економічного розвитку, адже кількісно важко визначити та виміряти межі інвестиційного розвитку, тому що наприклад, для країн, що розвиваються та найменш розвинених власні досягнення є мізерними порівняно із розвиненими країнами. Разом з тим вони демонструють кількісні зміни, виходячи із базових умов розвитку, тому основними принципами про розробці стратегії економічного розвитку країн пропонуємо такі: залучення та використання ресурсів, відповідно до завдань розвитку; узгодження поточних потреб з його цілями; прийняття рішень відповідно до стратегії. Така стратегія розробляється у вигляді як стратегічних планів на мікро-, мезо- і макрорівні, так програм на макрорівні.

Проблеми теоретико-концептуального обґрунтування інвестиційного розвитку в XXI ст. ускладнюються суперечностями наявної парадигми економічного розвитку країн. О. Б. Нікольський вказує на два основних напрями прояву глобальної кризи: методологічна криза системи наукових знань, яка нівелює здатність розробки наукових підходів до пізнання світу; криза адекватності наявних соціально-політичних систем та сепараційного етапу розвитку цивілізації загалом. Погоджуємося з вченим, що необхідність розробки нової парадигми зумовлена не лише цивілізаційною кризою, а й такими чинниками:

- деструкція ціннісного базису цивілізацій;
- зміна закономірностей зростання чисельності народонаселення;
- завершення інтенсивно-технологічного періоду розвитку цивілізацій;
- визнання кризового стану гуманітарних знань;

– розвиток самоуправлінських структур із віртуалізацією політики та підвищення комунікаційних можливостей віртуального інтернет-простору [12].

Суперечності економічного розвитку країн досягли свого апогею через зростання їх взаємозалежності не лише в частині позитивних ефектів, але й поглиблення загроз та небезпек, а відтак, виникнення нових проблем, передусім соціально-економічного та політичного характеру. Неоднорідні параметри розвитку країн світу неодноразово ставали причинами військових конфліктів, економічних війн та переділу світу. У XXI ст. ці процеси посилюються спротивом країн проти економічного та духовного насилля, деструктивних реформ та уніфікації цінностей. Таким чином, індустріальна цивілізація підсилює екзистенційні та соціокультурні суперечності.

Фінансова криза 2007–2008 рр. ще більше загострила слабкі сторони розвитку людства, вказавши на зростання ізольованості країн, протекціонізм в інвестиційній сфері та сепарації, коли водночас проявляються об'єднавчі закони розвитку та процеси роз'єднання – відмежування, що є однією із найскладніших та найсуперечливіших етапів розвитку, коли відбувається зміна та орієнтирів.

Висновки. Світ дуальний у своїх проявах, тому зміна принципів цивілізаційного розвитку ще більше його посилює. Зокрема, це зміна і диверсифікація ціннісних характеристик цивілізації, порушення принципу демографічного імперативу; зміна ролі гуманізму як “культурного ядра” цивілізаційного розвитку; неспівпадання у часі та просторі розвитку локальних цивілізацій та ін. Разом з тим відмінною ознакою розвитку людства у третьому тисячолітті стає зміна центрів сили у світовому геополітичному просторі, прояв подвійних стандартів в економічній політиці країн та недотримання принципу толерантного співіснування й поваги до цінностей, властивих певній локальній цивілізації.

Як альтернатива традиційній парадигмі цивілізаційного розвитку науковцями пропонується інтегрально-інституційна її модифікація [13] із новими принципами та закономірностями, зокрема, цілісне сприйняття соціальної реальності, дуальність протилежностей у межах єдиної цілісності, розвиток на основі циклічної моделі динамічної рівноваги та ін. Погоджуючись у цілому із новою парадигмою зазначимо, що життєздатною вона буде лише у майбутньому, але аж ніяк у найближчі роки, коли продовжуються дезінтеграційні процеси у світовій економіці. Разом з тим саме акцент на необхідності розвитку людства на основі системної єдності локального, переорієнтація економічного розвитку на збалансований, розширення практики інвестування в людський капітал, дозволить у перспективі сформулювати засади та концепцію розвитку глобальної цивілізації за єдиними законами.

Література:

1. Спенс М. Следующая конвергенция: будущее экономического роста в мире, живущем на разных скоростях / М. Спенс ; пер. с англ. А. Калинина; под ред. О. Филатовичей. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2013. – 336 с.
2. Козак Ю.Г. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посіб. / Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова та ін.: – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 356 с.
3. Филипенко А. С. Экономическое развитие: цивилизационный подход / А. С. Филипенко. – М. : Экономика, 2002. – 260 с.
4. Бальцеревич Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку / Лешек Бальцеревич. – Л. : [б.в.], 2000. – 332 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи : В. Т. Бусел, М. Д. Василюга-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
6. Майнцер К. Сложность бросает нам вызов в XXI веке: динамика и самоорганизация в век глобализации / Клаус Майнцер / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Mayntser5.htm>.
7. Макроекономіка та макроекономічна політика : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, Т. Л. Желюк, О. В. Длугопольський, О. В. Панухник. – К. : Знання, 2008. – 699 с.
8. Тодаро М.П. Экономическое развитие : учебник для экономических вузов / М. П. Тодаро. – М. : Экон. Фак. МГУ, ЮНИТИ, 1997. – 667 с.
9. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и управления / под ред. В. В. Попова. – М. : ЗАО “Издательство “Экономика”, 2007. – 295 с.
10. Інноваційний розвиток світової економіки: інвестиційний аспект: монографія / О. А. Джусов, Н. П. Мешко таа ін. – Донецьк : Юго-Восток, 2009. – 278 с.
11. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А. С. Філіпенко. – К. : Знання, 2007. – 670 с.
12. Никольский А.Б. Новая цивилизационная парадигма: на пути к новому общественному договору / А. Б. Никольский, С. А. Чумичев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://supernovum.ru/public/index.php?doc=6>.
13. Бессолова О. Э. Обзор будущего России в новой парадигме цивилизационного развития / О. Э. Бессолова. – Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2007. – 124 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://nesch.ieie.nsc.ru/BESSONOVA/B_KOD2007.html.